

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik **Dr. Janez Bleiweis.**

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., sicer 3 fl., za pol leta
2 fl. po pošti, sicer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V saboto 5. februaria 1853.

List 11.

Gospodarske reči.

(*Salo ali prešičjo mast, kadar govejo živino napenja*), hvalijo angleški živinozdravniki. V bokal vrele vode se dene 1 funt gorkiga sala; ko se je voda shladila, se vse skup vlije živini noter; en pomagač derži glavo in vrat živine kviško, drugi pa pritiska na levo stran vampa, kjer je nar bolj napet, da se začne živini rigati; o 20 minutah so večidel vsi vetrovi iz vampa pregnani in živina ni več napeta. Piče (futra) se ji pa več ur potem ne sme dati.

(*Mleko v latvicah iz cinka*) se skisa 4 do 5 ur pozneje kakor v kositarjevih ali lončenih; tudi se v njih smetana bolje loči, in potem takim se po njih pridobi več siroviga masla (putra). To natanjko skusiti, si je dal nek gospodar 3 latvice iz cinka, 3 pa iz kositarja napraviti, ktere je ob enim z ravno tistim mlekom napolnil; v 45 urah se je vsedlo mleko v kositarjevih posodah in iz posnete smetane se je namedlo 1165 delov siroviga masla; — smetano v cinknih latvicah so zamogli se le 5 ur pozneje posneti in namedlo se je iz nje 1630 delov siroviga masla, ki je tudi boljiga okusa bilo.

(*Pepel od premoga — Steinkohlen — je za senošet ali travnike tako dober*), da je podružnica Celjska glavni odbor štaj. kmetijske družbe naprosila: naj bi se on obernal na oskerbnništvo c. k. železnice, da bi se kmetovavcem prepustilo ta pepel po dostojni ceni, namest ž njim staro strugo Voglajne zasipati.

(*Nar boljši mast za usnjino kočij, konjske oprave itd.*), je tista, kakoršno rabijo Angleži, ki jo takole napravijo: en bokal mleka se pristavi k ognju, da zavre, po tem se dene 4 lote dobriga lahko raztopljiviga mjila (žajfe) v mleko, se prav dobro pomeša in pokuhati pustiti; po tem se primeša tudi 4 lete čistiga ne zarkoviga lanéniga olja in vse skup se mora dobro pretresti, da se dobriga pomeša. Taka mast ni draga, usnje pa, ktero se z njo maže, ostane vedno volno in mehko, in se ne razpoka.

Razne kovine kot gradivo.

1. Železo.

Sploh je znano, da se za stavitev prebivališ mnogo mnogo železja upotrebuje. Železo je nar važnisi kovina pri zidarii.

Z obziram na pridobitev je železo dvojne baže: lito in kovano železo. Pervo se rabi bolj za nositi ali podpirati, poslednje za obesiti težo.

Po barvi tako imenovano svetlosivo lito železo je nar bolj, ker je vlečljivo in gibčno. Torej

se mora gledati, da roba iz litiga železa, ktera pri stavitvi se porabiti ima, iz svetlosiviga železa te baže je izdelana, ker černosivo lito železo za to ne velja.

Kovano ali železo u palicah (Stabeisen) mora, da je dobro, se sem ter tje kriviti ali šibiti dati; se mora merzlo valjati, sukati in u svilo se vleči dati brez da bi počilo.

Dobro lito železo ne sme luknjasto biti; plena njegova mora biti gladka in ojstra. — Dobro kovano železo mora biti vlačivo, na poveršini brez poklin, plena pa mora vùn moleče nitke ali žilice imeti.

Ker ima železo tako imenitne lastnosti, da je gibčno, vlačivo in terdo, se za stavitve čedalje bolj upotrebuje. Tako je sploh znano, da na Angleškim ne le cele ladje, temoč tudi hiše, hrame itd. iz goliga železa napravljajo; in če tudi drugod še ne grejo tako dalje, se vunder več hišnih obstojnih delov, ki so poprej se iz lesa izdelovali, zdaj skorej sploh iz litiga ali kovaniga železa napravlja.

2. Baker.

Baker ali kotlovina se rabi pri stavbah posebnostno ko terpežno gradivo za pokrivanje. Ta kovina je zlo vlečljiva in močna, ter se dá sila raztegniti; torej se zamore tem bolj upotrebiti, ker dan današnji bakarnice prevelike strešne ploše napraviti znajo.

Bakrene ploše za pokrivanje morajo nar manj 2 štirjaška čevlja imeti. Tudi žlebi morajo iz bakra narejeni biti, čeravno streha je s strešniki krita. Bakrovina mora tako visoko u podstrehe seči, kolikor ima žleb vode zadržati: drugači bi deževnica lahko med krov in žleb se stekala, ter vlažnost u zidovje zavlekla.

3. Svinec.

Svinec se ne upotrebuje za pokrivanje. Tudi za obloge oknjenih šip se je boljši napravi vmakniti moral.

4. Cink.

Ob novejši dóbi so začeli pri stavbah se cinka posluževati. Cink, sivkljato-bela, kositarju podobna kovina, je precej terd. Napravijo se iz njega ploše, 2 čevlja dolge, poldrugi čevlj široke. Teška je ena ploša blizo 3½ funta. Rabijo se za pokrivanje pohištve, ker so sila terpežne.

Omeniti se pa mora, da deževnica, ki od cinkoviga krova doli steče, se ne more tako porabiti, kakor deževnica, ki od drugih krovov doliprihaja.

5. Medenina.

Med ali medenina (Messing) vremenu malo zoperstaja. Rabi se tedaj le znotraj pohištve, kjer

posebno za kljupe in okove vrat in okinj služi. Gospodar stori prav, če sam ne nakupi sirove medenine, ampak nje oskerbitev dotičnim rokodelcem pripusti.

Potovanje po okrajnih natoroznanstva.

Kemija — in kuhinska sol.

(Dalje.)

Spreminjo rudokopa naravnost v jamo, kjer kamnito sol — ali kakor v nekterih krajih pravijo — ogersko sol *) v velicah, skor skozvidljivih kobrah (Würfeln), zdaj belih zdaj krasno modrih, čisto ali z mavcem, anhidritom in glinom zmešano na dan spravljajo.

Nar večji solina je v Galiciji pod Tatranskimi gorami poleg Viličke in Bohnie; 100 milj dolga, 20 milj široka, 1200 čevljev globoka. Ena sama jama, Mihalovičeva, je imela takošno bogastvo soli, da so 44 let v nji sol kopali; cela solina v Vilički pa, v kateri bi človek, če bi hotel vse jame in predehe prehoditi, za 86 nemških milj pota imel, da 800—900 ljudem opraviti, kateri na leto blezo en milion centov kamnite soli na dan spravijo. V ti solini se vidijo jame, enake velicim dvoranam, ki so deloma s solnimi škriklj podzidane in z oltarji in šatvami okinčane.

V drugi polovici 13. stoletja so že tu sol kopali, in še dan današnji ljudstvo pripoveduje, da je pobožna žena kralja Boleslava V. s svojo gorečo molitvijo v letu 1252 najdbo te veličanske soline pri Bogu sprosila. Da se jim je pa že takrat dozdevala dotika in zveza mnogih solin pod Tatranskimi gorami, potrdi pravica, ki se še dandanašnji z uno pripoveduje, da je namreč perstan, ki ga je kraljica na Ogerskem v solni studenec vergla, v Bohnii najden bil v nekem kosu kamnite soli.

Kopljejo pa sol v Galicijskih solinah ali s pikami, ali jo lomijo kakor kamnje s smodnikom. Razpošiljajo jo v dolzih kroglih kosih, 3 do 5 centov težkih, kateri se balvane imenujejo, ali v manjših štirivoglatnih plošah po centu ali 2 centa težkih; drobnejši sol iz Bohnie pa v sodcih, 2½ do 5 centov težkih, po svetu gré.

Ravno tako kopljejo kamnito soljo v Kardoni v Kataloniji, kjer je solina pod milem nebom in kjer sol kopljejo ravno tako kakor kamnje lomijo v kamnaricah.

Enako ravnaajo v Liverpolu, v Santa Fe de Bogata poleg Meksikanskega zotoka in v Kermanu v Perzii, kjer iz kamnite soli cele hiše zidajo.

Drugači pa se dobiva kamnita sol v gorah, kjer se najde v manjših kepah zmešana z glinom in mavcem (gipsom), kakor v velicah Solnograških solinah v Hallein-u in Berchtesgadnu, v Hallstadt-u in Aise-u na Solinskem (Salzkammergut), in v Hall-u na Tirolih. Tukaj kuhajo sol, da čisto sol ločijo od druge primešanice. Tudi te soline so bogate, tako, da iz Halleinskih in Berchtesgadniških na to vižo vsako leto blizo 600.000 centov soli pridelajo.

Na svetu pa se najdejo tudi studenci, katerih voda je nasitena kuhinske soli. Dolgo se ni vedilo, od kod taka slana voda pride, dokler se ni primerilo, da so zadeli pod zemljo na velike zaklade kamnite soli, skozi katere studenci tekó in se medpotoma napijejo soli, s katero navdani po tem na dan pridejo. Nekteri taki studenci so močno nasiteni soli; na primer ima Lüneburški studenec v 100 delih vode 25 delov soli, Reichenhallski 23, Schönebeckerski 13. Drugi studenci pa imajo tako malo solnih delov v sebi, da se ne plača njih vode naravnost

kuhati, ampak vjemljejo tako studenčnico narpoprej v ponikve, da izpuhti večji del vode. Je to storjeno, imajo še druge priprave, da ločijo mave in druge rudnine, in s kuho potem napravijo čisto sol.

(Konec sledi.)

Nova naprava cesarskih vradnij v našem cesarstvu.

(Dalje.)

Nar nižji cesarska oblastnija po deželi za politične in sodniške opravilstva je okrajna ali kantonska vradnija (Bezirksamt). Nji so izročene vse oskerbstvine in sodniške opravila, katere niso določeno drugim oblastim izročene. Tista oblast, ki jo sedaj imajo okrajne ali kantonske poglavarstva (Bezirkshauptmannschaften), bojo imele prihodnjič za svojo okrajno ali kanton (Bezirk) tudi prihodnje okrajne ali kantonske vradnije; zraven te pa so jim v prvi stopnji še tudi izročene sodniške opravila, tako da bo prihodnjič, kakor je na Krajskem že pred 1848. letom bilo, tako rekoč v eni kanceliji na deželi se vse opravilo, kar v politično in sodniško oblast prve stopnje sega.

Višji vradnik okrajne oblasti se imenuje okrajni predstojnik (Bezirksvorsteher), kateri ima svoje adjunkte, aktuale, kanceliste in služabnike; za denarne in računske opravila je pri davkovski vradniji postavljen en davkar (Steuereinnahmer) in en kontrolnik. Če okrajni predstojnik nima potrebnih lastnost za sodnika v sodniških rečeh, opravlja za to določeni adjunkt samostojno in odgovorljivo sodniške opravila.

Opravilstvo okrajne vradnije je obširno; nji je neposredno izročena skerb za spolnovanje postav, za ohranjenje varnosti, javnega reda in pokoja, za pospešenje občinskega blagostanja; ona skerbí za razglasovanje postav v dotični okrajni; nji so izročene v prvi stopnji zadeve kmetijstva (kmetijstvo, šumarstvo ali gojzdstvo, lov in ribstvo), po tem skerb za ceste in mostove; po zaslišanju županov podeluje kupčijne in rokodelske pravice v prvi stopnji, ako podelitev ne spada višji oblasti, ravno tako podeluje po zaslišanju županov ženitne dovoljenja; o konskripcijah in rekrutiranju ima po postavah govoriti, ravno tako pri vkvartiranju vojakov in pri vojaški pripravi; nji je izročeno spolnovanje višjih ukazov pri kugah človeških in živinskih in čujstvo nad zdravniki v javno službo poklicanih, bolnišnic, porodnišnic, norišnic itd., katere so v okrajni njeni; ona čuje nad poselstvom, nad napravami zoper ognj in nad javnimi stavbami ali zidarijami; v nje oblast spada terzna in obertnjska policija; ona določí tarifo za meso, kruh itd.; ker so ji župani podložni, čuje nad njimi, jih podpira in podučuje, pa razsojuje tudi v prvi stopnji vse pritožbe zoper naprave in ukaze županijske; ona čuje v imenu države nad milodarnimi, duhovskimi in posvetnimi napravami; v šolskih zadevah je ona čuvajnica v imenu države. Še več drugih opravil je nji izročeni, kakor ji grétudi v sodniških, davkovskih in denarnih rečeh vsled cesarskega ukaza odmerjena oblast.

(Konec sledi.)

Narodopisni in jezikoslovni pomenki.

O začetku imen „Ljubljana“ i „Laibach“.

(Konec.)

Kadar kako povestniško resnico terdimó, moramo iz tistih časov, od katerih je govorjenje, za njo priče imeti. Torej bo vsak spoznal, da je treba povestniška spričevanja zgodb v starinik (arhiv) zbirati. Najditi se je, da bode v tem, kar je popolnoma spričano, kot povestniška resnica stalo, i da bodo mnenja

*) Da je slovensko ime »ogerska sol« za nemško »Steinsalz« deloma pravo ime, se bojo častiti bralci, prebravši ti sostavek, sami prepričali gledé na veličanske Tatranske gore na Ogerskem.